

ПОНЯТТЯ «СТАВЛЕННЯ У ВИНУ»

(«imputability») та
«присвоєння» («attribution») у міжнародному праві

С. С. Андрейченко

кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права та міжнародних відносин Національного університету «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена дослідженню категорій «ставлення у вину» (imputability) та «присвоєння» (attribution) у праві міжнародної відповідальності. Дається визначення поняття «ставлення у вину», досліджуються різні погляди вчених-міжнародників на застосування понять «ставлення у вину» та «присвоєння», окрема увага приділяється позиції Комісії міжнародного права ООН.

Ключові слова: міжнародна відповідальність держав, ставлення у вину, присвоєння, Комісія міжнародного права ООН.

Статья посвящена исследованию категорий «вменение» (imputability) и «присвоение» (attribution) в праве международной ответственности государств. Дается определение понятия «вменение», исследуются различные взгляды ученых-международников на применение понятий «вменение» и «присвоение», особое внимание уделяется позиции Комиссии международного права ООН.

Ключевые слова: международная ответственность государств, вменение, присвоение, Комиссия международного права ООН.

The article is devoted to the research of category of «imputability» and «attribution» in law of international responsibility. The author defines the term «imputability», analyzes different perspective of scientists in international affairs to definition of «imputability» and «attribution», Special attention is given to the ILC's position.

Keywords: international responsibility of States, imputability, attribution, UN International Law Commission.

Для настання міжнародної відповідальності поряд з вчиненням протиправних діянь необхідне виконання ще однієї важливої умови, а саме: протиправна дія або бездіяльність має бути юридично поставлена у вину (рос. – «вменено») суб'єкту виконання зобов'язання. Спеціальний доповідач Комісії міжнародного права ООН по темі міжнародної відповідальності Ф. Гарсія-Амадор у своїй доповіді (1956 р.) заявив, що ставлення у вину (imputability) є необхідною умовою для існування міжнародної відповідальності, якими б не були дія або бездіяльність, і незалежно від того, хто є суб'єктом виконання зобов'язання. Існують, звичайно ж, інші умови, що залежать від певних випадків, але умова ставлення у вину є загальною для всіх них. Тому абсолютно очевидно, що проблема ставлення у вину є однією з найважливіших в доктрині та практиці міжнародної відповідальності [1, с. 185].

У 1969 році після тривалої перерви Комісія міжнародного права ООН (далі – Комісія) відповідно до програми, представленій в 1963 р. Підкомітетом з відповідальності держав, знову розпочала роботу з кодифікації інституту міжнародно-правової відповідальності держав. До основних питань, які потребують самостійного розгляду, було включено питання про суб'єктивний елемент міжнародного протиправно-

го акта. Комісія пов'язувала аналіз суб'єктивного елементу делікта держави з дослідженням двох суміжних проблем: вини державного органу, дії якого були безпосередньою причиною претензії, і ставлення у вину. Ознайомлення з ходом роботи Комісії, а також з міжнародно-правовою літературою приводить до висновку, що сутність ставлення у вину, його теоретичне обґрунтування стали для юристів-міжнародників в силу різних причин каменем спотикання, а також викликали найсуперечливіші думки. У результаті проблема ставлення у вину виявилася значною мірою заплутаною [2, с. 83].

Враховуючи події, які відбуваються нині на міжнародній арені і безпосередньо торкаються інтересів нашої держави, питання ставлення у вину (присвоєння) поведінки, що порушує міжнародно-правові норми, є вкрай актуальним та вимагає свого теоретичного і практичного вирішення.

Більшість робіт, присвячених проблематиці вини та присвоєння в міжнародному праві, написано зарубіжними вченими. Серед науковців, які зробили значний внесок у вивчення вказаного питання, слід відзначити Д. Анцилотті, Я. Броунлі, В. А. Василенка, В. С. Верещетіна, Дж. Кроуфорда, Ю. М. Колосова, П. М. Куріса, Д. Б. Левіна, В. А. Мазова, Л. Ф. Оппенгейма, Ю. М. Рибаківа, Г. І. Тункіна, М. Х. Фарукшина та ін.

У вітчизняній міжнародно-правовій літературі окремі аспекти відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння розглядалися в роботах таких українських юристів-міжнародників, як В. Ф. Антипенко, Ю. Ю. Блажевич, М. В. Буроменський, В. Г. Буткевич, А. І. Дмитрієв, Н. А. Зелінська, І. І. Лукашук, В. В. Мицик, Є. Л. Стрельцов, Л. Д. Тимченко, Ю. С. Шемшученко та ін. Проте авторитетні праці вчених, присвячені темі міжнародної відповідальності держав, не вичерпують цієї багатогранної проблеми, і бага-

то питань, зокрема ставлення у вину, присвоєння поведінки державам, залишаються нерозкритими.

Мета нашої статті полягає у дослідженні міжнародно-правової доктрини з питання застосування категорій «ставлення у вину» та «присвоєння» поведінки державі.

У межах статті необхідно вирішити такі завдання: дати визначення поняттю «ставлення у вину»; вивчити положення доктрини міжнародного права, зокрема позицію Комісії міжнародного права ООН з питань застосування категорій «ставлення у вину» (imputability) та «присвоєння» (attribution) як однієї з необхідних умов для настання міжнародної відповідальності держав.

У судових рішеннях, в практиці, а також у наукових роботах з питань міжнародної відповідальності поняття «ставлення у вину» конкретної поведінки державі в якості вимоги для кваліфікації цієї поведінки як міжнародно-протиправної означає, що діяння має бути поведінкою держави, тобто поведінка може присвоюватися державі.

Спеціальний доповідач КМП ООН Ф. Гарсія-Амадор зазначив, що відповідно до традиційної доктрини і практики немає значення, хто вчинив протиправне діяння, яке тягне шкоду, і породжує, прямо або побічно, відповідальність: тільки держава здатна нести міжнародну відповідальність, і тільки держава володіє міжнародним зобов'язанням відшкодувати шкоду [1, с. 185].

Фахівці з міжнародного права неодноразово підкреслювали, що у випадках використання терміна «ставлення у вину» відносно міжнародної відповідальності держав, він не має такого ж значення як, наприклад, у внутрішньодержавному кримінальному праві, де він може вказувати на стан психіки, здатність розуміти наміри як підстави відповідальності особи

або означати ставлення в провину судовим органом.

Таким чином, ставлення у вину в міжнародному праві означає присвоєння державі конкретної поведінки фізичної особи чи групи фізичних осіб. Це положення підтверджується в наукових працях багатьох юристів-міжнародників. Зокрема, М. Маріоні прийшов до висновку, що «держави, як і юридичні особи, не можуть не вдаватися до дій фізичних осіб, чия діяльність має бути юридично пов'язана з самими державами... У реальності немає юридичної особи «держава», а тільки дії і волевиявлення осіб, які правопорядок відносять до суб'єкта права іншого, ніж фізична особа, що є їх виконавцем» [3, с. 189]. Німецький юрист К. Штрупп зазначав, що «для держави необхідні фізичні особи... чия воля і поведінка у фізичному природному світі є діями індивідів, проте в правовому світі є діями співтовариства загалом, тобто держави» [4, с. 35-36].

Д. Анцилотті дотримувався точки зору, що дії та вираження волі індивідів відповідно до права є діями і вираженням волі держави, оскільки право ставить їх у вину державі, тобто обов'язки та права вважаються такими, що походять від держави [5, с. 222]. Г. Кельзен також вказував, що ставлення у вину є судженням, яке відносить людську дію на рахунок держави. На його думку, «держава несе відповідальність за порушення міжнародного права в результаті індивідуальної поведінки, яку можна розглядати як поведінку держави. Відповідно поведінка певних індивідів має бути поставлена в провину державі» [6, с. 88].

Професор В. Л. Толстих пише про ідентифікацію держави з органами або посадовими особами, тобто одними з тих елементів, за допомогою яких держава себе проявляє: «протиправна поведінка може бути поставлена у вину (присвоєна) державі тоді, коли вона виходить від одного з її органів або посадових осіб» [7, с. 521].

Вказівка на те, що ставлення у вину розглядається як приписування діянь індивідів державі, міститься і в судовій практиці держав. Так, наприклад, в консультативному висновку Постійної палати міжнародного правосуддя у справі про німецьких поселенців в Польщі 1923 р. говорилося про те, що «діяння держави» повинно передбачати дію або бездіяльність будь-якої особи або групи осіб: «держави можуть діяти тільки за допомогою або через своїх агентів або представників». Ставлення у вину – це засіб, за допомогою якого відповідальність за протиправне діяння застосовується до держави. У цьому висновку суд дійшов висновку, що уряд Польщі мав зобов'язання за Договором про меншини вжити заходів «щодо забезпечення повного захисту життя і свободи всім жителям Польщі незалежно від народження, національності, мови, раси чи релігії». Суд визначив, що виселення німецьких поселенців з Польщі порушило б зобов'язання держави в рамках Договору про меншини, особливо майнових прав німецької меншини в Польщі [8, с. 20].

Ставлення у вину в праві міжнародної відповідальності можна визначити як правову операцію, що присвоює діяння різних агентів державі, в силу чого поведінка вважається її власною і держава стає відповідальною за порушення норм міжнародного права.

Незважаючи на доводи вчених, Комісія надзвичайно прагнула уникнути неоднозначності, яку можуть викликати різні уявлення про поняття в певних системах внутрішнього кримінального права. Саме з цієї причини в кінці обговорення другої доповіді про відповідальність держав на двадцять другій сесії Комісія дійшла висновку, що за пропозицією деяких з її членів, зокрема, Ушакова, було б краще уникати використання терміна «ставлення у вину» («imputability») і застосовувати термін «присвоєння»

(«attribution») для констатації факту приписування державі дії або бездіяльності [9, с. 214].

Про те, що термін «ставлення у вину» має інший зміст, ніж загальний зміст терміна, пов'язує протиправну дію або бездіяльність з її виконавцем, писав Д. Анцилотті ще в своїй першій роботі, в якій розглядалися питання міжнародної відповідальності. Вчений підкреслив, що зміст терміна «ставлення у вину» в міжнародному праві аж ніяк не відповідає змісту, який вкладається в нього у внутрішньодержавному праві, коли ставлення у вину означає психічний стан агента як підставу відповідальності. Коли говорять про ставлення у вину державі, це просто означає, що міжнародний правовий порядок розглядає дії або бездіяльність як діяння певної держави. ... І оскільки держава, як юридична особа, фізично не здатна здійснювати діяння, очевидно, що все, що може бути поставлено у вину державі, є дією або бездіяльністю індивідів або груп індивідів [3, с. 189].

Як зазначає професор Н. А. Зелінська, «вельми показово, що стосовно відповідальності держав у пропонованому Проекті статей не використовувалися поняття «вина» і «ставлення у вину» [10, с. 89].

За сутністю термін «присвоєння» (attribution) в міжнародному праві є аналогом терміна «ставлення у вину» (imputability), який використовується у внутрішньодержавному праві. Однак не існує однозначної думки про те, яким терміном необхідно позначати зв'язок між вчиненим діянням і суб'єктом у міжнародному праві. Комісія, як і деякі автори, висловлюється проти перенесення з національного права терміна «ставлення у вину». У першу чергу це пов'язано, знову ж таки, з тим, що в національному праві цей термін використовується в іншому сенсі і пов'язаний з поняттям провини. Комісія також вважає, що термін «ставлення

у вину» має деякий кримінально-правовий відтінок, тому доцільніше було б використовувати термін «присвоєння» [11, с. 165].

У коментарях до Проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. пишеться: «У підпункті (а) термін «присвоєння» використовується для позначення операції «приписування» державі певної дії або бездіяльності. ... У міжнародній практиці і судових рішеннях використовується також термін «ставлення у вину» (наприклад, *Diplomatic and Consular Staff* (1980), *Military and Paramilitary Activities* (1986)) ... Проте термін «присвоєння» дозволяє уникнути будь-якого припущення, що процесуальні дії про «приписування» поведінки державі є фікцією або що поведінка, про яку йде мова, «на справі» є поведінкою іншого суб'єкта [12, с. 36].

На думку В. Д. Вадапласа, «відмова Комісії від терміна «ставлення у вину» (imputation) і заміна його «присвоєнням» («attribution») є визначальним, оскільки тим самим вона уникла відомої раніше смислової плутанини, коли ставлення у вину діяння державі асоціювалося без будь-яких на те підстав з пред'явленням обвинувачення судовою владою у внутрішньодержавному праві» [13, с. 48].

К. К. Воробйова приходять до висновку, що ставлення у вину в національному праві аналогічне присвоєнню поведінки в міжнародному праві. Проте згаданий автор акцентує увагу на необхідності чіткого розуміння, що термін «ставлення у вину» несе різне смислове навантаження в міжнародному і в національному праві. Використання терміна «присвоєння» у цій ситуації видається виправданим і, можливо, необхідним для уникнення постійного проведення аналогій з національним правом [14].

Ю. М. Колосов, В. І. Кузнецов пишуть: «Таким чином, одні вчені вважають, що замість терміна «ставлення у вину» слід ви-

користовувати термін «присвоєння суб'єкта поведінки, що представляє собою порушення міжнародного зобов'язання». Інші виходять з необхідності використання поняття вини, яке в міжнародному праві, на відміну від систем внутрішнього права, має свою специфіку, що виражається в тому, що виною слід визнавати власне встановлений факт міжнародно-протиправного діяння. Ставлення у вину в цьому випадку виражається в заяві потерпілого про факт правопорушення і про виникнення відповідальності (необхідно врахувати і те, що на незначні правопорушення одного суб'єкта інші можуть не реагувати і ставлення у вину не відбувається, тобто відповідальність не реалізується, хоча в принципі вона виникає в момент правопорушення). За відсутності протиправного діяння ставлення у вину безпідставне» [15, с. 301].

Необхідно відзначити, що присвоєння як дію нормативного характеру слід чітко відрізнити від кваліфікації тієї чи іншої поведінки як міжнародно-протиправної. Мета присвоєння – визначити для цілей відповідальності, що мова йде про діяння держави. Присвоєння поведінки державі саме по собі нічого не говорить про правомірність чи неправомірність такої поведінки, і норми, що стосуються присвоєння, не повинні формулюватися таким чином, щоб у них малося на увазі протилежне [12, с. 39].

Для приведення в дію механізму міжнародної відповідальності необхідно визначити, чи є вчинене діяння діянням держави. Ставлення у вину в праві міжнародної відповідальності є правовою операцією, що присвоює діяння різних агентів державі, в силу чого поведінка вважається її власною і робить державу відповідальною за порушення норм міжнародного права. Ставлення у вину є однією з необхідних умов для існування міжнародної відповідальності.

Для того, щоб уникнути будь-якої асоціації з виною, Комісія прийняла рішення використовувати термін «присвоєння» для позначення операції «приписування» державі певної дії або бездіяльності, тобто «ставлення у вину» в контексті відповідальності держав означає «приписування».

Зауважимо, що у зв'язку з появою на міжнародній арені нових суб'єктів, здат-

них приймати міжнародні зобов'язання, деякі з яких були раніше віднесені до держав, надалі актуальним є розгляд питання про ставлення у вину щодо інших суб'єктів міжнародного права. Такий аналіз необхідний для сучасної теорії і практики міжнародного права, оскільки дозволить визначити дійсних суб'єктів відповідальності в кожному конкретному випадку.

Список використаної літератури

1. Report on International Responsibility by Mr. F. V. Garcia-Amador, Special Rapporteur A/CN.4/96 // Yearbook of the International Law Commission. – 1956. – Vol. II. – P. 174-231.
2. Ельничев В. Н. Проблема вменения в международном праве / В. Н. Ельничев // Правоведение. – 1970. – № 5. – С. 83-91.
3. Second report on State responsibility, by Roberto Ago, Special Rapporteur – the origin international responsibility A/CN.4/233 // Yearbook of the International Law Commission. – 1970. – Vol. II. – P. 177-197.
4. Strupp K. Das volkerrechtliche Delik / K. Strupp // Handbuch des Volkerrechts.– Stuttgart, Verlag von K. Kohlhammer, 1920. – Bd. III. – 248 p.
5. Anzilotti D. Cor so di diritto internazionale / D. Anzilotti. – 4th ed. – Padua, CEDAM, 1955. – Vol. I. – 425 p.
6. Kelsen H. Theorie du droit international public / H. Kelsen. – Recueil des cours de Academie de droit international de La Haye, 1953. – III. – Leyden, Sijthoff, 1955. – P. 1-203.
7. Толстых В. А. Курс международного права : учеб. / В. А. Толстых. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – 1056 с.
8. Settlers in Poland. Advisory Opinion of 10 September 1923 // P.C.I.J. – Series B. – № 6. – P. 1-77.
9. Third Report on State responsibility, by Mr. Roberto Ago, Special Rapporteur, the internationally wrongful act of the State, source of international responsibility. A/CN.4/246 and Add.1-3 // Yearbook of the International Law Commission, 1971. – Vol. If, Part One.
10. Зелінська Н. А. Міжнародно-правова концепція міжнародного злочину : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.11 / Н. А. Зелінська. – 2006. – 486 с.
11. Report of the International Law Commission on the work of its twenty-fifth session : UN Doc. : A/9010/Rev.1 // Yearbook of the International Law Commission. – 1973. – V. II. – P. 161-237.
12. Commentaries to the draft articles on Responsibility of States for internationally wrongful acts adopted by the International Law Commission at its fifty-third session (2001) // Yearbook of the International Law Commission. – 2001. – Vol. II. Part Two. Report of the Commission to the General Assembly on the work of its fifty-third session. – P. 31-143.
13. Вадаплас В. Д. Развитие института международно-правовой ответственности / В. Д. Вадаплас // Международное право в современном мире : сб. ст. / Отв. ред. Ю. М. Колосов. – М., 1991. – С. 41-51.
14. Воробьева К. Международно-противоправное деяние международной организации и основания его возникновения / К. Воробьева // Журнал международного права и международных отношений. – 2007. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://evolution.info>
15. Международное право : Учебник / Отв. ред. Ю. М. Колосов, В. И. Кузнецов. – М. – 1904. – 608 с.